

Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruziye

DR. RAMAZAN SARIÇİÇEK

Giriş:

Yeni gün anlamına gelen nevruz, birçok toplumda, kıştan kurtulmanın, bahara kavuşmanın, ferahlık ve neşenin günü olarak kutlanır. *Nevruz*, güneşin koç burcuna girdiği gün olan Mart ayının 21. günüdür (Şemseddin Sami 1978: 1474-1475). *Burhan-ı Kati*'de iki ayrı güne bu ad verilmektedir. Bunlardan biri "*Nevruz-ı Âmm*", diğeri ise "*Nevrûz-ı Hâssa*"dır (*Burhan-ı Kati* 2000: 558).

1. Nevruz ile ilgili kavramlar:

1.1. *Nevruz-ı Âmm*: İran takvimine göre *Ferverdin* ayının ilk günü, 21 Mart'tır. Bu günde güneş *Koç Burcu*'na girer. Bu günle ilgili olarak; Allah'ın kâinatı ve *Âdem*'i bu günde yarattığına; bütün yıldızların yörüngelerinde bu burçtan başlayarak harekete geçtiklerine; Hz. *Âdem*'in çamuru bu gün karıldığına, cennetten bu gün dünyaya gönderildiğine, Hz. *Havva*'yla *Arafat*'ta bu gün buluştuğuna vb. inanılmaktadır

Başka bir söylentiye göre; İran hükümdarlarından *Cemşid*, bütün dünyayı dolaştıktan sonra *Azerbaycan*'a gelerek burayı beğenip yüksek bir yerde, gün doğusuna, mücevherle süslü bir taht kurdurmuş. Kendisi de mücevher işlemeli kaftanını ve kıymetli taşlarla süslü tacını giyip bu tahta oturmuş. Sabah olup güneş doğunca taht, taç ve kaftan şaşaalı bir ışık saçarak etrafı aydınlatmış. Daha önce böyle bir duruma şahit olmayan halk "*bu günde bir başkalık var*" diyerek bu güne "*yeni gün*" anlamında "*Nev-rûz*", *Cem*'e de, üzerindeki mücevherlerden etrafa ışık saçıldığı için "*ışık saçan Cem*" anlamında

“*Cemşîd*” demişler. Bu günden sonra da bu gün “*Nevruz*” olarak kutlanmaya başlanılmış (Mütercim Asım Ef. 2000: 558; Kutlu 1990: 47-48).

Aynı zamanda *Cem*, güneşin hareketi esasına dayanan güneş takvimini de kabul eden kişi olarak nevruzu yılın başlangıcı saymıştır (Pala 1989: 182).

Diğer bir söylentiye göre ise; *Cemşîd* avlanırken okunun bir kayaya çarpması ile çıkan kıvılcımlar kuru otları tutuşturmuş, böylece insanlar ateşi bulmuşlar ve o günü kutsal kabul etmişler (Kutlu 1990: 47).

Nevruz İranlıların büyük bayramı olarak bu gün de kutlanmaktadır.

1.2. *Nevruz-ı Hassa*: Miladi Mart'ın 28. günüdür. *Cemşîd* bugün tahta çıkmış, tebaasına kanun ve nizamlara riayeti, memurlarına halka adaletle muamele etmelerini ve o gün bayram yapmalarını emretmiştir (Onay 1992: 317-318). Ayrıca bu günü Tanrı'ya şüktir ve ibadet günü olarak ilan etmiştir (Pala 1989: 182).

Bu iki *nevrüz* arasında herkesin dileği yerine getirilir, mahpuslar salıverilir, gece ve gündüz zevk ve safa edilirdi (Onay 1992: 317-318; Mütercim Asım Ef. 2000: 558).

Güneşin *Hamel* (Koç) burcuna girişi olan nevrüz, aynı zamanda *Şemsî takvime* göre senenin birinci günüdür, yani “*Yılbaşı*”dır. Geceyle gündüz de birbirine eşittir.

2. Osmanlılarda Nevruz ve Nevruziye:

Nevruz Osmanlı devrinde de sayılı günlerden biri olarak kutlanmış, güneşin *Hamel* (Koç) burcuna girdiği anda “*nevrüziye*” denilen bir macun veya tatlı yemek âdet olmuştur (Levy 1988: 234). Eskiden *nevrüz* yaklaşırken hazırlık yapılır, evler temizlenir, yeni elbiseler alınır, kristal kaselerde *nevrüziye* bulundurulurdu (Kutlu 1990: 48).

Her yıl *müneccimbaşı* yeni takvimi padişaha sununca ondan ihsan alırdı ki, buna da *nevrüziye* denirdi (Kutlu 1990: 48; Pakalın 1983: 619).¹

1 Müneccimbaşılar tertip ettikleri takvimleri padişah ve sadrazama takdim ederek mukabilinde *nevrüziye* ismiyle atıyyeler alırlardı. Padişahlar on yedinci asırda bin akça ve on sekizinci asır ortalarında ise altı bin sağ akça (gümüş para) atıye verirdi. Yirminci asır başlarında başmüneccim Sadrazam'a takdim ettiği takvim sebebiyle arkasına bir erkân samur kürk giydirilip kendisine beş yüz kuruş atıye verildi. Müneccimbaşılar Ramazanda gerek padişaha ve gerek sadrazama imsakiye de takdim ederlerdi.” (Pakalın 1983: 619).

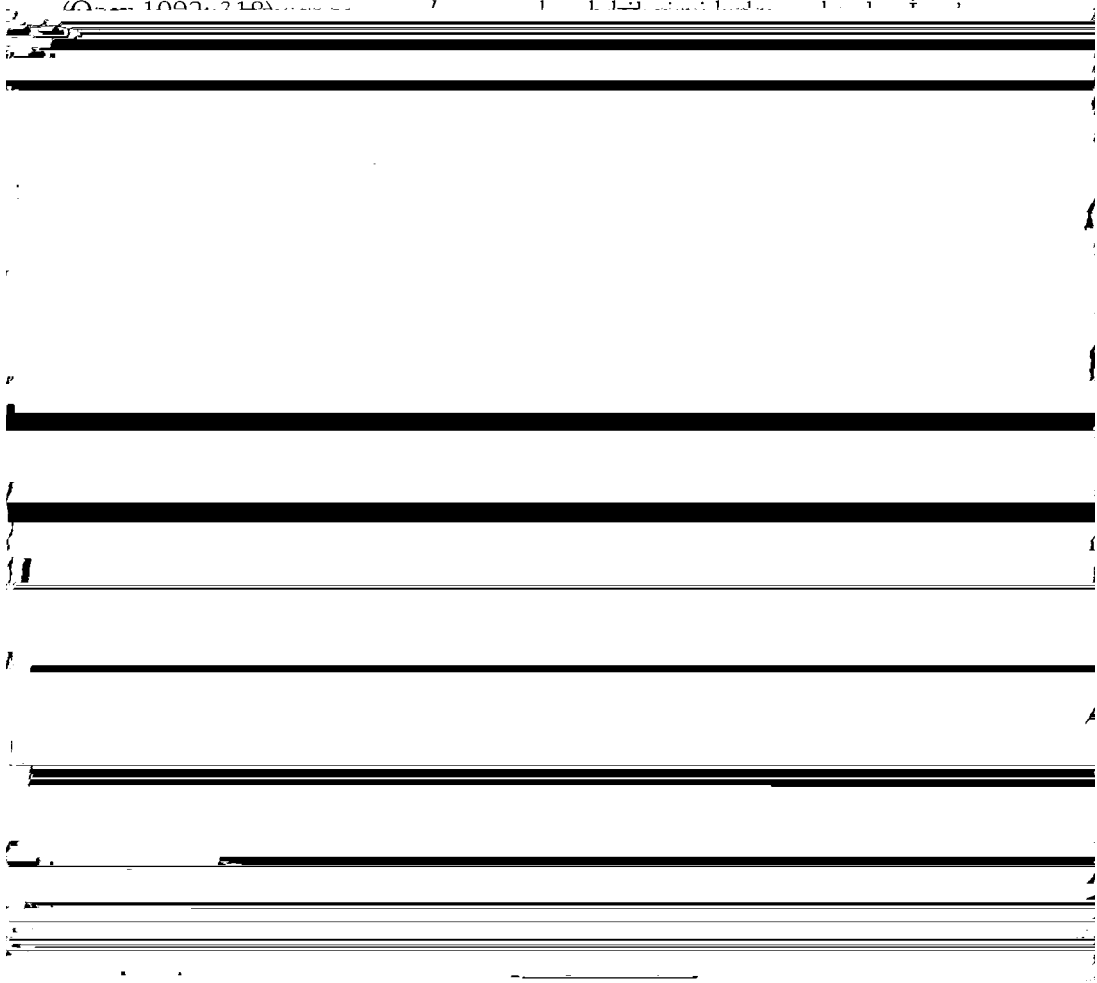

Yine, *bekimbaşı* tarafından, içinde *amber, afyon, misk, gül kurusu, tarçın kabuğu, sandal ağacı, karanfil, şekerçi çöğeni, havlican, vanilya tozu, kakule, peşpase, hindistan cevizi, kişniş, gülsuyu, melek otu, badem yağı*, vb. gibi çeşitli maddelerin kaynatılmasıyla elde edilen macuna da *nevruziye* denilirdi (Kutlu 1990: 48). Bunlar porselenden yapılmış kapaklı kaseler içinde padişaha akşamdan takdim edilir, bunun üzerine *bekimbaşına* da *hil'at* giydirilirdi.²

Hekimbaşının hazırladığı bu *nevruziye* ayrıca *kadinefendilere, sultanlara* ve önemli şahsiyetlere de verilir ve bu macundan yemenin kuvvet ve şifa verici etkisi olduğuna inanılırdı. *Osmanlıların* son zamanına kadar bu gelenek devam etmiştir (Levy 1988: 234).

2.1. Nevruziye yapmakta kullanılan maddeler:

Kokulu, kuvvet verici ve hazmettirici yedi maddeden meydana gelen

diyeleşir, bu hediyelere de *nevruzîye pişkeşi* denirdi (Levy 1988: 234; Pakalın 1983: 689).

*Nevruzun zamanı olan güneşin Hamel burcuna gireceği saat müneccimler tam olarak belirleyip takvimler de yazarlardı (Onay 1992: 317-318). Eğer nevrzun gelişi geceye rastlamışsa, o vakte kadar uyumaz, tam saatinde nevrzîye yenirdi. Yıldızlı kâğıt külahlarda, şişeler içinde şekerçi dükkânlarında, cami avlularındaki sergilerde satılan (Onay 1992: 317-318) nevrzîyeler eczanelerde satılır, çok da rağbet görürdü. Üzerindeki etikette *hangi saatin hangi dakikasında* yenilmesi gerektiği yazılırdı. Evlerinde *nevruzîye* yapamayanlar, eczacılardan veya şekerçilerden sağlardı. *Nevruzîye* alamayanlar ise baklava veya loğusa şekeri kırıp yiyerek ağızlarını tatlandırır, böylece *o yılın ağız tadıyla geçmesini* dilemiş olurlardı (Kutlu 1990: 48).*

Nevruzda bayramlar gibi *kutlama mektupları* göndermek de gelenektir. Bunu yazmanın da kendine özgü kuralları vardı. Bilmeyenler *münşeât* kitaplarına başvururlardı (Kutlu 1990: 48).

Nevruz, Anadolu halkı arasında da birtakım törenlerle kutlanan günlerden biridir. *Anadolu'da* bu gün kırlara çıkılır, başlayan bahar kutlanır. Bu günde zevk, eğlence, yeme-içme olduğu görülür.

2.2. Klasik Türk Edebiyatında Nevruz

Eskiden mevsimler, bayramlar, toplum hayatında önem verilen günler şiirlerle karşılanır, edebiyatımızda çeşitli kasidelere bunların konu edilirdi. *Nevruzda*, baharın gelişi için yazılan kasidelere ise *nevruzîyye* denirdi. Özellikle *Bektaşiler* arasında *nevruz erkânı* hayli gelişmiş idi. Kırdaki ve dergâhlarda okunan bestelenmiş *nevruzîyeler* vardı. *Klasik edebiyatımızda* yazılan *nevruzîyeler* ise kutlama amacı taşır, karşılığında *caize* alınır. Kaside dışında gazel ve hece vezniyle yazılan şiirlerle de *nevruzîyeler* söylenmiştir.⁴

Nâilî şu beytiyle *nevruz*u şöyle tasvir etmiştir:

Cülûs edince hamel tabtgâhına hurşîd

Berât-ı işreti tecdîd olundu rindânın Nâilî (Onay 1992: 317).

Güneş *hamel burcu* tahtına cülûs edince, yani *nevruz* olunca, cülûs münasebetiyle rindlerin beratları tecdit olunmuştur, yenilenmiştir. Çünkü padişah,

⁴ Metinde Klasik Türk Edebiyatında konunun nasıl ele alındığını görmeğe çalışacağız.

yenidir, dönem yenidir, sikkeler, fermanlar, beratlar da yeni olmak zorundadır. Eskiden padişah değişince imam, hatip gibi dinî görevlilerinin bile beratları yenilenirdi. Dolayısıyla zevk ve eğlence zamanı olan *nevrızda rindlerin, içki içmelerine izin veren, beratları da verilen* mis oluyor.

Nâilî bu beyitte hem *nevrızın* olduğu zamanı açıklıyor hem de *nevrız-*

Zaten *nevrızla* gelen bahar klasik şiirimizde zevk, eğlence ve işret zamanıdır. Âşıklar bu mevsimde bahçelere çıkar, gezer, eğlenirler. Aşağıdaki beyit hem bu devrin *nevrızdaki* mesire yerlerinden birinden bahsediyor, hem de bu mevsimde sevgilileriyle bu mesire yerlerine gidenlere gıpta ettiğini belirtiyor:

Gıpta ol şabsa olur erdiği dem nevrîza

Gide cânân ile zevk etmeye İstavroz'a Sevâhil-nâme-Fennî (Pakalın 1983: 688)

Yeni Türk Dili Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983, s. 100.

eşit olur. Şair, sevgilisini gördükten sonra gözlerine uyku girmediğini söylerken *nevrüz*da geceyle gündüzün eşit olduğu gerçeğinden hareket ediyor.

Divanında birçok *nevrüz* vafında gazeller bulunan *Râmî* de aşağıdaki beytinde *nevrüz*da geceyle gündüzün eşit olduğunu ifade etmektedir:

Geldi burc-ı Hamele mibr-i felek itdi karâr
Mustakîm oldı yine dâ'ire-i leyl ü Nebâr Râmî (Divan 2001: 363)

Yine güzellik nevrüzunda sevgilinin servi gibi boyunu ve gülen yüzünü gören âşıkların akılları başlarından gitmiştir:

Hüsn nev-rûzında 'uşşâkı mubayyer eyleyen
Râstı ol serv-i dil-cînun gül-i bandânidur Ahmed Paşa (Divan 1966: 43)

Nevrüz, yeme, içme zamanıdır. İçki meclisleri kurulur eğlenceler düzenlenir. Belki de o yılki *nevrüz* saati geceye denk gelmiştir. Âşıklar da beyaz ya-

Nevruz takvimlerde yazılı olup bayram olarak kutsal bir gün gibi düşünülmüş *Berat*, *Mirac* ve *Kadir geceleri* ile birlikte anılmıştır.⁸

Ahmed-i Dâî sevgilisinin gecelerini *Berat*, *Mirac* ve *Kadir gecesine* benzetirken, gündüzlerini de *nevrûz* ve *bayram* olarak düşünmektedir:

Giceleriñ Berât ile Mi'râc u Kadrdür

Gündüzleriñ safâyula nev-rûz u 'ıyd ola Ahmed-i Dâî (Divan 2001: 55/19-34)

Ahmed Paşa da nevrûzu bayram olarak görür. Bülbül gül defterinden *Nevruz Bayramı*'nı okuyunca zafer bulan padişaha dualar ve övgüler dizmeye başlar:

'İyd-ı nevrûzı görüp gül defterinden 'andelîb⁹

Hoş du'â vî medb okur Şâh-ı zafer-yâb üstine Ahmed Paşa (Divan 1996: 46)

Bâkî de nevrûzu Berat gecesi ile birlikte zikreder:

Kadr ii şerefde her gicesi Leyletü'l-berât

Eyyâm-ı 'ömr-i devleti nev-rûz u nev-babâr Bâkî (Divan 1994: 39)

Klasik edebiyatımızda *nevrûz*un “*sultan*, *şâh*, *şehenşâh*, *hüsrev*” sıfatlarıyla birlikte anılması, özellikle “*nevrûz-ı sultânî*, *sultan nevrûz*” diye anılması oldukça yaygındır:

Âleme nevrûz sultan oldu istiklâl ile

Kendiyyi gülşen donattı kırmızıyla al ile Necâtî Bey (Divan 1992: 129)

Şâh-ı nevrûz görüp büsn eli sultanı seni

Lâle vü gülden eder bayme vü bargâh sana Hayâlî (Divan 1992: 94)

Ele gül gibi câm al bülbül-i sermest ol ey Nefî

Gazeller söyle germ et bezm-i şehenşâh-ı nevrûzı Nefî (Divan 1993: 345)

İran mitolojisine göre *Cemşid Nevruz-ı amme* ile *Nevruz-ı bassa* arasında herkesin dileğinin yerine getirilmesini, memurların halka adaletle muamele etmesini emretmiştir. *Nâîlî* de *nevrûz*da bu geleneğe şöyle işaret ediyor:

Gırre-i câb ol kadar sultân-ı gül kim korkarım

Hârdan bülbüller ister bîn-babâ nevrûzdur Nâîlî-i Kadîm (Divan 1970: 264)

“Baharda gülistan âleminin sultanı olan gül, saltanatına pek mağrurdur.

8 Hatta Safeviler Döneminde İran'da nevrûza Ramazan ve Kurban Bayramlarından daha fazla itibar edilmiş. (bk. M. Z. Pakalın; C. II, s. 688.)

9 Burada “gül defteri”nden kasıt takvimdir.

Hâlbuki bu gün nevruzdur; adaletin icra edildiği gündür. Korkarım ki bülbüller gül dikenlerinden dolayı diyet isteyeceklerdir.” diyor. Yani güle olan aşkından dolayı göğsü parçalanan bülbül nevruzda adaletin uygulanması geleneğine dayanarak, akan kanının diyetini yani “kan parası”nı isteyecektir.

Nefî de devrin padişahı *Sultan II. Osman* (saltanatı: 1618-1622)’ı bir kasideinde överken, “zaman, senin adaletli devrinde övünerek ‘bu günler bayram ve nevruz zamanıdır’ der” diyerek, hükümdarın devrini adaletin uygulandığı zaman olarak inanan, *nevruz* zamanına benzetir:

Devr-i adlinde mübâhât eyleyip der rûzgâr

Kim bu günler ‘ıyd u nevrûz-ı zamânımdır beniim Nefî (Divan 1993: 85)

Kurdı Kisrâ gibi zencîr-i ‘adâlet cîlar

Virdi revnak çemene ma’delet-i şâh-ı babâr Râmî (Divan 2001: 363)

Râmî Divanı’nda geçen nevruzun anlatıldığı bir gazelde “ırmaklar, Kisra gibi bir adalet zinciri kurdular ve *Babar Şahi*’nin adaleti çemene güzel bir renk kattı” denilerek hem *nevruz*da adalet icra etme geleneğine hem de İran şahlarından ilk defa “*Kisrâ*” lakabıyla anılan *Nûşirevân-ı Âdil*’in tarihte uyguladığı adalet faaliyetine telmihte bulunmaktadır.¹⁰

.....

*Sayf-ı nevrûz ediyor anda olan âb u havâ**Bulunur mu Karaağaç¹² gibi bir cây-ı safâ**Müberra'kandır kasırdan gerçi kim Ali Keşkül¹³**Fakat cây-ı safâdır, havzı vasî'dir, yeri makbûl* Ali Emîrî (Güzel 1996:178)

3. Sonuç

Nevruz Türk toplumunun tarihinde çok büyük ve önemli bir yer almış, özellikle Osmanlı döneminde halkın her kesiminde yoğun bir şekilde kutlanmıştır. Hatta Osmanlının son zamanlarına kadar da devam etmiştir. *Nevruz*, insanların hoşça vakit geçirmeleri için bir vesile sayılmış, yeni bir yıla ağız tadıyla girme inancıyla kutlanmıştır. Devletin en üst tabakasından, şair ve ediplere ve hekimlere kadar herkesin içinde yer aldığı bu ve bunun gibi inanış ve törenler *toplumsal barışı, birlik ve beraberliği* kuvvetlendirici unsurlar olarak görülmelidir. Bu bakımdan böyle fırsatları toplum yararına olarak iyi değerlendirmek gerekir.

238

Kaynakça:

a) Divanlar:

Akkuş, Metin; *Nefî Divanı*, Akçağ yayınları, Ankara 1993.

Hamami. Erdal; *Râmî Dîvânı*. Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 2001

İpekten. Haluk; *Nâ'îl-i Kadîm Divânı-Fdivon Kritik-* MEB Basımevi, İstanbul 1970

İsen, Mustafa-C. Kurnaz; *Şeybî Divanı*, Akçağ yayınları, Ankara 1990.

Kalkışım, Muhsin; *Şeyh Gâlib Divânı*, Akçağ yayınları, Ankara 1994.

Kaplan, Mahmut; *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

Küçük, Sabahattin; *Bâkî Divânı* (Tenkitli Basım), TDK yayınları, Ankara 1994.

M. Özmen; *Abmed-i Dâ'î Divanı*, TDK yayınları, Ankara 2001, s. 55/19-34.

Tarlan, Ali Nihat; *Hayâlî Divânı*, Akçağ yayınları, Ankara 1992.

—; *Abmed Paşa Divânı*, MEB Basımevi, İstanbul 1966.

—; *Necatî Beg Divanı*, Akçağ yayınları, Ankara 1992.

b) Kitaplar:

Alpaslan, Ali; *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1977.

Çay, Abulhalûk; *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Turan Kültür Vakfı yayınları, yedinci baskı, Ankara 1996.

Güzel, Abdurrahman; "Türk Kültüründe Nevruz ve Millî Birlik-Berberlik", *Nevruz ve Renkler*,
hızl. S. Tural-E. Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi yayınları, Ankara 1996, s. 167-188.

Kurnaz, Cemal; *Hayali Bey Divanı'nın Tablîli*, MEB Basımevi, İstanbul 1996, s. 194, 491.

Musahipzade Celal; *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim yayınları, İstanbul 1992, s.147.

c) Ansiklopedi maddeleri ve makaleler:

Kutlu, Mustafa; "Nevrûz", *TDEA*, C. 7, İstanbul 1990, s. 47-48.

Levy R.; "Nevrûz" mad., *İA*, C. 9, İstanbul 1988, s. 233-234.

Mütercim Âsım; *Barhân-ı Katı*, (hızl. Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK yayınları, Ankara 2000,
"Nevrûz" mad., s. 558.

d) Sözlükler:

Müftü Muhammed; *Eshon i Fârûz C. IV*, Tahran 1376

Pakalın, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, MEB yayınları, İstanbul 1983,

Pala, İskender; *Ansiklopedik Divân Şiir Sözlüğü I-II*, "Nevrûz" ve "Nevrûziye", Kültür Bakanlığı ya-
yınları, Ankara 1989, s. 389-390, s. 618-619.